

**Safevi Devleti'nde Şah II. İsmail ve Muhammed Hudabende
Dönemlerinde Kızılbaş Hâkimiyeti (1574-1587)**

Mehmet DAĞLAR*

Özet

Safevi Devleti'nin kuruluşunda ana gövdeyi oluşturan Kızılbaş Türkmen kabilelerin devletin kurumsallaşmasına paralel olarak tasfiye edilmeye başlanması Kızılbaşların tepkisini ortaya çıkarmıştır. Bu durumun sonucu olarak Kızılbaş kabilelerin önde gelenleri devlet otoritesini zedeleyici davranışlar sergilemeye başlamıştır. Safevilerin ikinci hükümdarı Şah Tahmasb (1524-1576) döneminin ilk on yıllık evresinde Kızılbaşların hâkimiyetine geçici olarak son verilse de Tahmasb'ın vefatından sonra yeniden Kızılbaşların gücü ortaya çıkmıştır. Şah Abbas'ın tahta çıkışıyla birlikte devlet istikrara kavuşarak Kızılbaşların yerine "Şahseven'ler" adı verilen yeni bir zümre ortaya çıkmıştır. Ayrıca Kızılbaş kabilelerin İran'ın yerli devlet adamlarına duydukları tepki de Safevilerin istikrarsız bir yapıya evrilmelerine neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Kızılbaş, Tacik, Safeviler, II.İsmail, Muhammed Hudabende.*

**In the State of Safavid Shah II. Isma'il and Mohammad
Khodabanda Period of Dominance Qızılbaş**

Abstract

The initiation of the liquidation of the Qızılbaş Turkmen tribes, which constitute the main body in the establishment of the Safavid State, parallel to the institutionalization of the state revealed the

* Dr. Öğretim Üyesi, Iğdır Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mehmetdaglar34@gmail.com. (Makale gönderim tarihi: 10.03.2018; Makale kabul tarihi: 02.05.2018)



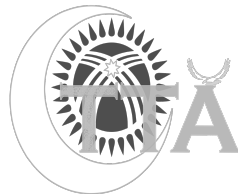
reaction of the Qizilbash. As a result of this situation, the leading figures of the Qizilbash tribes began to exhibit damaging behaviors of the state authority. Although the second reign of the Safavids, Shah Tahmasb (1524-1576), was temporarily terminated under the dominance of the Qizilbashes during the first decade of its reign, the power of the Qizilbashes emerged again after the death of Tahmasb. Shah Abbas's state of mind with the output of the state together with the establishment of a new group called "Şahsevenler" has emerged instead of the Qizilbashes . Moreover, the reaction of the Qizilbash tribes to Iran's indigenous statesmen led the Safavids to evolve into an unstable structure.

Key Words: *Qizilbash, Tajik, Safavid, II. Ismail, Muhammad Hudabende.*

Giriş

İran'da Şiiliğin resmi mezhep ilan edilmesiyle kendine özgü nitelikler kazanan Safevi Devleti'nin gelişmesine eşit derecede katkıda bulunan Arap Ulema, Kızılbaş Aristokrasi ve yerli Tacik unsurlar arasında bir güç dengesi oluşmuştur.¹ Bu unsurlar, devletin büyümeye başlaması ile bir araya gelemeyen ve ortak hedeflere odaklanamayan kesimleri oluşturarak, birbirleri ile mücadeleye girişmişlerdir. Arap ulemanın Şiiliğin yayılması ile uğraştığı esnada Kızılbaşlar ile Yerliler (Tacikler) arasındaki savaş devletin asıl sahibinin kim olduğu kavgasını alevlendirmiştir. Bu mücadelelerde etkin olmayan Ulema ise gittikçe artan nüfuzları ile İran toplumunda vazgeçilmez bir otorite sağlamayı

¹ Safevi Devletinin Kuruluşu ile ilgili olarak Bkz. Faruk Sümer, *Safevilerin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1999, s. 1-2; Roger Savory, "Safevi İrani", *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, C.1, Çev: Mehmet Maksudoğlu, İstanbul 1998; Mustafa Eravcı, "Safevi Hanedanı", *Türkler*, C.6, Ankara 2002; Walter Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XV. Yüzyıl'da İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, Çev: Tevfik Bıyıklıoğlu, Ankara 1948.



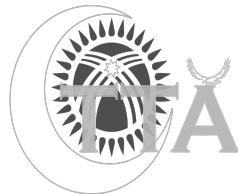
başarmıştır. Kızılbaşlar hem ekonomik hem de siyasal olarak kendi yöntemleriyle fiili olarak buldukları yerleri yönetmeyi başarmışlar ve bürokratik yapının baskısının nispeten az olduğu şekilde hayatlarını sürdürmüşlerdir. Güç ve otorite ile oluşan devlet sistemine uzak dini ve siyasal yapıları kendilerine müdahale etmeyi engellemiştir. Manevi ihtiyaçlarını karşılayan törensel ibadetleri ve dede, abdal, halife gibi dini önderleri de devletin resmi mezhebini yayan Şii Arap ulemanın vaazlarına direnmelerini sağlamıştır. İran'a yerleşerek Şah Tahmasb'dan büyük destek gören Kereki gibi âlimler Kızılbaşlara olan sert tutumları ile Kızılbaşların devlete karşı direnç göstermelerine ve Şahların iktidara gelmelerinde kendi çıkarları ve kabile asabiyeti ile hareket etmelerine neden olmuştur.² Aynı zamanda mücadele ettikleri Tacik³ devlet adamları da medrese Şiiliğinin yayılması ile kurumsal devlet anlayışına aykırı olan Kızılbaşlara karşı bir tavır göstermiştir. Tacik ve Kızılbaş devlet adamları toplumsal yapı içerisinde bir araya gelmesi mümkün olmayan iki ayrı gücü temsil ederek çatışmaların odağında yer almıştır.⁴

Safevi Devleti'nin kuruluşundan sonra meydana gelen çatışmalarda ortaya çıkan durum yalnızca siyasal gücü elinde bulundurmamak amacı taşımamaktadır. Göçebelerin çoğunlukta bulunduğu İran'ın toplumsal yapısında uzun yıllardan beri var olan ülüş sistemi içerisinde birden fazla dağıtım noktasının bulunması, siyasal mekanizmada dayanışma gerektirip devletin istikrarlı bir şekilde devamını zorunlu kılmıştır. Ancak Kızılbaş-Tacik çekişmesinin ortaya çıkması Orta Asya ve İç Asya devlet geleneğinin devamı niteliğinde bir yapı olan Safevi Devleti'nin

² Seyyid Hüseyin Nasr, *Makaleler II*, Çev: Şehabeddin Yalçın, İnsan Yayınları, İstanbul 1997, s. 70.

³ İran'ın yerli unsurları olan "Tacik'ler" hakkında Bkz. Oktay Efendiye, *Azerbaycan Safevi Devleti: 16. Yüzyıl*, Çev: Ali Asker, İstanbul 2018, s.247.

⁴ İranlıların bürokrasi alanında Selçuklulara yaptığı etki de oldukça ileri düzeydeydi. Selçuklu Türkiyesi'nde dahi devlet adamlarının, özellikle "Defternüvis" denilen kâtiplerin, çoğu İranlı bürokratlardı. Bkz. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2017, s.19.



güçlenmesine bir süreliğine de olsa engel teşkil etmiştir.⁵ Kızılbaş – Tacik çekişmesinin bu dönemde şiddetlenmesi devletin merkezi otoritesinde çalkantılara sebep olarak özellikle Osmanlı devleti ile yaşanan savaşta güçsüz düşmesine sebep olmuştur. Ancak Şah Abbas'ın tahta çıkışı ile birlikte bütün ihtilafli kesimler etkisizleştirilerek merkezileşmeye devam edilmiştir.

I. Birinci Evre: Şah II. İsmail'in Tahta Çıkışında İktidar Mücadelesi

Safevi Devleti'nin kuruluşunda önemli katkıları bulunan Kızılbaş Türkmenler Şah İsmail'in vefatından sonra iktidar mücadelelerine girişmeye başlamıştır. Bu kabilelerin kavgası devletin kurumsallaşmasını olumsuz etkilemiş ve Şah Tahmasb'ın (1524-1576) saltanatının ilk on yılı boyunca devlet üzerinde tahakküm kurmalarına neden olmuştur. Kızılbaşların kabile asabiyeti ile davranmalarında şüphesiz devletin kuruluşunda gösterdikleri fedakârlık ve elde ettikleri konumu kaybetmeme isteği yer almaktadır. Tahmasb, İran'ın yerli ailelerinden olan, bürokrasiden anlayan, Fars kökenli kişileri devletin önemli kademelerine getirmiştir. Kadı Cihan-ı Kazvîni'ye, Mirza Şah Hüseyin'in yerine vezirlik makamı, sadârete ise Mîr Cemalüddin-i Esterabâdî ile Mîr Kıvâmüddin Nakib-i İsfahanî getirilmiştir. Kızılbaş aristokrasisinden ise Tekelü Çuha Sultan'a İsfahân'ın yönetimi verilmiştir. Tahmasb, otoritesini tam olarak kuracak güçte olmadığı için ağırlıklı olarak Fars kökenli kişileri önemli makamlara getirerek Kızılbaşların gücünü kırmaya çalışmıştır.⁶ Tahmasb tezkiresinde ilk on yıllık saltanatı süresince devam eden Kızılbaş emirleri arasındaki savaşta Ustacaluların yenilgiye uğraması ve Köpek Sultan'ın

⁵ Bu konuda bkz. İsenbike Togan, "Asya'da İmparatorluklar ve Ticaret Yöntemleri", Tarih Vakfı. 1. Uluslararası Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: Problemler; Tartışmalar; Araştırmalar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 133-137.

⁶ Şah Tahmasb Bin İsmail Safevi, *Tezkire-i Şah Tahmasb*, Tahran: İntişarat-ı Şark, 1363, s. 19; Kadı Ahmed Tetevî-Asaf Han Kazvîni, *Tarih-i Elfi*, Neşr: Seyyid Al-i Davud, Tahran 1378, s. 403.



öldürülmesinden sonra 25 Temmuz 1527’de hakiki anlamda Padişah olduğunu söylemiştir. Ancak 1530-34 yılları arası dönemde Şamlu kabilesinin devlet üzerindeki hâkimiyetinin kırılması ve Tahmasb’ın Hüseyin Han’ı idam ettirmesi ile Kızılbaş kabilelere karşı otoritesini sağladığı görülmektedir.⁷ Şah Tahmasb’ın ilk on yıllık hükümdarlığında Kızılbaş emirler özellikle Emirü’l-ümera makamında bulunanlar önemli yetkilere sahiptir. Tahmasb’ın otoritesini tesis etmeye başlamasıyla 1533’ten sonra Emirü’l-ümeranın gücü azalmaya başlamıştır. Savory’e göre merkezî hükümette artık Emirü’l-ümera adı duyulmamıştır. Bu makamın yerine 1533/4’te Kızılbaş güçlerinin komutanı olarak atanan Afşar Sevindik Beg 1562 yılında ölene kadar bu makamda kalmıştır. Tahmasb’ın Ustacalu, Tekelü, Şamlu gibi kabilelerin yerine Afşarlardan birini korucubaşı yapması kabileler arası güç dengesini kurmaya ve bu kabileleri birbirine karşı kullanarak otoritesini arttırmaya çalıştığını göstermektedir. Kızılbaşlar arasında yaşanan çatışmalar Şah’ın saltanatı boyunca yapacağı icraatlarının yönünü çizmesine olanak sağlamıştır.⁸

Tahmasb’ın ölümünden sonra Gürcü, Çerkes ve Türkmen kökenli annelerden doğan şehzadelerden hangisinin tahta geçeceği Kızılbaş kabilelerin iktidar mücadelesini canlandırmıştır. Kızılbaşların desteklediği II. İsmail’in (1576-1578) de kısa süren saltanatından sonra tahta kimin geçeceği Kızılbaş emirlerin eline bırakılmıştır. Ayrıca Kızılbaşların haricinde Şah Tahmasb’ın haremde bulunan Kafkasyalılar önemli bir güç oluşturmuşlardır. Şahın ölümünden sonra başa geçecek olan kişiyi belirlemede kendi çıkarları ön plandaydı. Tahmasb’ın vefatından sonra ergenlik çağında olan dokuz oğlundan yedisi Kafkas kökenli Hıristiyan annelerden olanlardı. Türkmen annelerden olan Muhammed Hudabende ve İsmail Mirza hanedan

⁷ Şah Tahmasb, *Tezkire-i Tahmasb*, s. 9; Roger Savory, “Safevi İrani”, *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, C.I, Çev: Mehmet Maksudoğlu, İstanbul 1998, s. 407.

⁸ Roger Savory, “The Office of Sipahsalar (Commander-in Chief) in The Safavid State”, *Proceeding of The Second European Conference of Iranian Studies*, Edited by Bert G. Fragner, Roma 1995, s. 597-598.



içerisinde etkili olan Kafkas güç odaklarına karşı Kızılbaş kabilelerin desteğine sahipti. Ancak Şah I. İsmail döneminden itibaren gözden düşmeye başlayan Kızılbaşların gücü de azalmaya başlamıştı. Buna karşın İsmail Mirza, gittikçe güçlenmeye başlayan Gürcülerin entrikaları sonucu hapsedilmişti.⁹ Şah Tahmasb'ın haremünde bulunan Kafkasyalılar önemli bir güç oluşturmuşlardı. Onun ölümünden sonra başa geçecek olan kişiyi belirlemede kendi çıkarları ön plandaydı. Tahmasb'ın ergenlik çağında olan dokuz oğlundan yedisi Kafkas kökenli Hıristiyan annelerden olanlardı. Türkmen annelerden olan Muhammed Hudabende ve İsmail Mirza hanedan içerisinde etkili olan Kafkas güç odaklarına karşı Kızılbaş kabilelerin desteğine sahipti. Tahmasb'ın vefatından iki yıl önce başlayan iktidar çekişmesinde Ustacalu kabilesinden Yüzbaşı Hasan Bey, Menteşe Sultan'ın torunu Sofracı Murad Han¹⁰, Piri Bey, Ahurbaşı Muhammed Bey, Allah kulu Sultan gibi emirler Haydar Mirza'yı desteklemekteydi. Hanedan ile akrabalık bağı olan Şeyhavendler ve Gürcülerden Ali Han ve Zal Bey de Ustacaluların yanında yer aldılar. Bu zümrenin Haydar Mirza'yı desteklemesinin sebebi annesinin Gürcü kökenli olması idi. Bu gruba Haydar Mirza'nın öz kardeşi Mustafa Mirza, Şah Tahmasb'ın kardeşi Behram Mirza ve onun oğullarından İbrahim Mirza da Ustacaluları destekleyerek Haydar Mirza'nın safında yer aldılar. Bu zümreye karşı tarafta ise Halifetü'l Hülefa Rumlu Hüseyin Kulu Han, Afşar Aslan Sultan, Türkmen Haydar Sultan ile Tahmasb'ın kızı Perihan ve Perihan'ın dayısı Çerkes Şemhal Sultan da İsmail Mirza'yı desteklemekteydi. Safevi Devleti'nin kuruluşundan itibaren Kızılbaş kabilelerinin iktidar çatışmaları ve güç

⁹Ina Baghdiantz McCabe, *The Shah's Silk For Europe's Silver The Eurasian Trade of The Julfa Armenians in Safavid Iran and India (1530-17509*, University of Pennsylvania 1999, s. 47; II. Şah İsmail'in hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Hasan Rumlu, *Safevi Şahı II. İsmail: Kahkaha Kalesi'nin 20 Yıllık Mahpusu*, Tercüme, Mukaddime, Notlar ve Tıpkıbasım, Çev. Hasan Asadi- Şefaattin Deniz, Yay. Haz. Şefaattin Deniz, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2017, s. 32-91.

¹⁰ Murad Han, Şah Tahmasb'ın yakın adamlarından ve sofracısı idi. Bkz. Muhammed b. Hidayetullah Afuşte-i Natanzî, *Nekavetü'l Asar*, Neşr: İhsan İşrakî, Tahran 1373, s. 16.



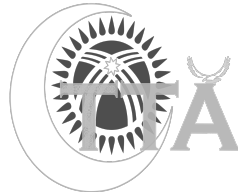
odaklarının devlet üzerindeki hâkimiyeti tam olarak kırılmadığı için Tahmasb'ın ölümü güç odaklarını harekete geçirmişti. Bu mücadeleler sonucunda İsmail Mirza'nın taraftarları galip gelerek onu tahta çıkardılar.¹¹

Tahmasb'ın vefatının ardından Haydar Mirza'yı tahta geçirmek isteyen Kurçiler silah deposunu ele geçirdiler. Ancak Şamlu, Afşar, Rumlu ve Kaçar gibi kabilelerin mensupları başkent Kazvin'de bulunan sarayın kapılarını kapattılar. Bu sırada Haydar Sultan (Türkman), Afşar Arslan Bey ve Süleyman Bey birçok askerle halifelerin yanına gelerek kimin tahta çıkacağı konusunda fikirlerini sordular. Tam bu sırada Ustacalu emirlerin Haydar Mirza'yı dışarı çıkararak şah ilan etmeye çalıştıkları haberi yayıldı.¹² Bunu duyanlardan bir grup onların yanına gelerek şöyle dediler: *“İsmail Mirza varken bir başkasını padişah göstermek olmaz”*. Onlar da cevap olarak şöyle dediler: *“Şah-ı din penah'ın (Tahmasb) en büyük oğlu olan Haydar Mirza burada hazırdir. Devlet erkânın geneli kendisine tabidir ve ona biat etmişlerdir. İsmail Mirza çok uzak bir kalede tutsaktır. Tahta geçmesi imkansızdır.”* İsmail Mirza'nın destekçileri ise şöyle dediler: *“Güneşten daha açıktır ki birçok kabile İsmail Mirzayı hapisten çıkarmak için ittifak halindedirler. Bunun sonucunda iki grubun arasında fitne çıkacaktır. Fitne ise öldürmekten kötüdür.”* Ancak Haydar Mirza'nın taraftarları bu sözlere aldırış etmediler. Bir diğer Şehzade Mustafa Mirza'nın lalası olan Yüzbaşı Hüseyin Bey de Haydar Mirza'yı destekleme kararı aldı. Bunun üzerine Şamlu kabilesinin öncülük ettiği İsmail Mirza taraftarları ile Ustacaluların başını çektiği Haydar Mirza taraftarları arasında savaş başladı.¹³ Devlethanede bulunan Perihan Hanım da İsmail Mirza'nın tahta geçmesini istiyordu. Türk, Tacik ve bazı Kurçilerin desteğiyle Haydar Mirza'nın haremde çıkmasına izin vermediler. Haydar Mirza'nın takipçileri haremi kuşatıp savaşa geçtiler. Ok ve tüfeklerle duvarda delikler açtılar. Haydar Mirza'nın dayısının oğlu olan Gürcü

¹¹ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu*, s. 110-111.

¹² Natanzî, *Nekavetü'l Asar*, s. 19.

¹³ Natanzî, *Nekavetü'l Asar*, s. 20.



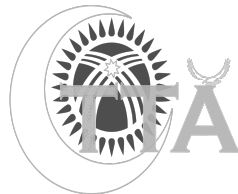
kökenli Zal Bey, Taliş Hamza Bey ve Gürcü Ali Han ile birlikte Ali Kapu olarak bilinen yerden hareme ulaştılar. Böylece büyük bir çatışma başladı. Orada harem ehlinde bazıları Haydar Mirza'yı kadın kıyafetinde haremde çıkarmaya ve mütteliklerine ulaştırmaya çalıştılsa da bu niyetlerinden haberdar olan İsmail Mirzanın taraftarları ve Çerkes Şemhal Bey, İbrahim Mirzaya elçi olarak Yüzbaşı Hüseyin Bey'i gönderdi. Savaşı durdurmayı ve sabah toplanıp kimin tahta geçmesi gerektiğini konuşmayı teklif etti. Bu teklife göre oluşacak mutabakat sonucunda kim kabul görürse herkes ona biat etsin dedi.¹⁴

İki tarafın tartışmasını ve taht kavgasını Halifelik kime geçeceği konusundaki tartışmalara benzeterek şöyle dediler: *"Bu konuda Hazreti Resullullah'ın mübarek cesedi yerdeyken hilafet meselesine girenler gibi olmayalım."* Ancak Haydar Mirza taraftarları şu cevabı verdiler: *Haydar Mirzayı bize teslim etmezseniz savaşa devam edeceğiz ve yaşadığımız müddetçe savaşacağız.* Böylece savaş daha da körüklendi. Bu savaşın devam edeceğini anlayan haremdekiler ve kurçiler fesadı ortadan kaldırmak için Haydar Mirza'yı öldürerek başını haremde dışarı attılar. İsmail Mirza'nın tahta geçmek için rakibi kalmayınca onu getirmek için Kahkaha kalesine yöneldiler.¹⁵ Kızılbaş kabilelerinin İsmail Mirza'yı hapsediği yerden getirerek tahta geçirmesinin hemen ardından, İsmail Mirza tahta çıkışında destekçisi olan Rumlu Hüseyin kulunun gözlerine mil çektirerek Meşhed'e sürgün etti. Daha sonra Babası Şah Tahmasb'ın Kızılbaş kabileleri birbirine karşı kullanma yöntemini uygulamaya koyarak ilk önce Ustacaluları tasfiye etmek için Tekelü kabilesinin yardımını almaya başladı.¹⁶ Şah II. İsmail kendisine rakip olabilecek tüm şehzadeleri ortadan kaldırdı. Şehzadelerin katlinden sonra İmamzade Hüseyin'in Kazvin'deki türbesini ziyarete gitti. Babası Şah Tahmasb'ın naaşı da buradaydı. Mezarın üstünün kapatılmasını ve tamirini emretti. Halktan ve

¹⁴ Natanzî *Nekavetü'l Asar*, s. 21

¹⁵ Natanzî, *Nekavetü'l Asar*, s. 22. Andrew J. Newman, *Safavid Iran Rebirth of a Persian Empire*, Newyork 2009, s. 41.

¹⁶ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't Tevarih*, Cild-i Sevvom, Neşr: Abdülhüseyin Nevai, Tahran: İntişarat-ı Esatir 1389. s. 1513.



seçkinlerden insanları da davet ederek 12 bin kab yemek ve helva dağıttırdı. ¹⁷ II. İsmail iktidara geçtikten sonra sahabelerin lanetlenmesini yasaklaması, Sünni alim Mirza Mahdum'a gösterdiği teveccüh gibi nedenlerle Sünni olmakla suçlanmıştır. Bu yüzden Kızılbaşların tepkisini çekmiştir. Şah İsmail bastırıldığı bir sikkede Sünnilik iddialarına cevap vermek istermiş gibi şu sözleri yazdırmıştır:¹⁸

Zi meşrik ta be meğrib ger imam est
Ali ve Al-i o m ara tamam est

Türkçesi: Doğudan batıya her yer imam olsa da
Bize Ali ve onun ailesi imam olarak yeter.

II. İkinci Evre: Muhammed Hudabende'nin İktidar Mücadelesi

II. İsmail'in vefatından sonra Tahmasb'ın bütün oğulları Şah II. İsmail tarafından öldürüldüğü için geriye sadece Muhammed Hudabende kalmıştı. Şah II. İsmail'in vefatının ardından Şamlu İskender Bey, Muhammed Mirza'nın bulunduğu Şiraz'a gelerek kendisine Şah'ın ölüm haberini verdi. Gözleri kör olduğu için kendisinde devleti yönetme kabiliyeti görmeyen Muhammed Mirza Şiraz'dan Kazvin'e getirilerek 5 Zilhicce 985 (13 Şubat 1578) tarihinde "*örfen ve Şer'en*" tahta çıkarıldı. Şah Muhammed'e haber getiren İskender Bey'e "*Hoş haber-i Hani*"¹⁹ lakabı verildi. 47 yaşında tahta çıkan Şah Muhammed vücut sağlığının yerinde olmaması dışında yapı olarak da siyasi işlere uzak bir kişiliğe sahipti.²⁰ Şah Muhammed'in saltanata ulaşmasından

¹⁷ Muhammed Muhsin Müstevfi, *Zübdetü't Tevarih*, Tahran 1375, s. 83-84.

¹⁸ Meryem Mir Ahmedi, *Din ve Devlet Der Asr-ı Safevi*, Tahran 1369. s. 55

¹⁹ Seyyid Hasan Esterabadî, *Tarih-i Sultani (Ez Şeyh Safi Ta Şah Safi)*, Neşr: İhsan İşrakî, İntişarat-ı İlmi, Tahran 1366, s. 103; Münşî İskender Beg, *Târih-i 'Âlem 'arâ-yı 'Abbâsî*, Cild-i Evvel ve Nim-i Ez Cild-i Dovvom, Neşr: İrec Afşar, Müessesesi-i İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran 1387.

²⁰ Rumlu, *Ahşenü't Tevarih*, s. 1549; Roger Savory, "Safawids", *El*, C. 8, Leiden 1995, s. 769.



sonra önde gelen Kızılbaş emirlerinden Türkmen Emir Han, Afşar Halil Han, Kurçibaşı Kulu Bey, bağlılıklarını sundular.²¹ Muhammed Hudabende babası Şah Tahmasb'ın yıllardır hazinesinde biriktirdiği mücevherleri, savaş aletlerini, elbiseleri; seyyidlere, salihlere, emirlere, askerlere ve fakirlere dağıtarak hâkimiyetinin ilk yıllarını otoritesini sağlamlaştırmak için oldukça cömert davranmıştır. Rumlu'ya göre Muhammed Hudabende'nin zamanına kadar hiçbir Padişah, askerine bu kadar altın dağıtmamıştır.²²

Muhammed Hudabende'nin tahta çıkışı Kızılbaş kabilelerin iktidar mücadelelerinin tekrar canlanmasına neden olmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasının en önemli sebeplerinden birisi Şahın Mazenderanlı eşi Mehdi Ulya ve Tacik vezir Mirza Selman'ın devlet üzerinde kurduğu hâkimiyettir. Şah Muhammed'in sakin kişiliğinden faydalanan Mehdi Ulya kişisel çıkarlarını gerçekleştirmek için Seyyide olduğunu iddia ederek Kızılbaşlarla mücadele etmeye başlamıştır.²³ Mehdi Ulya, oğlu Hamza Mirza'yı da veliht ilan ederek ona İsfahan hükümetini vermiş, yanına da yeğeni Mir Hüseyin Mazendarani'yi tayin ettirerek gücünü pekiştirmiştir.²⁴

Mehdi Ulya'nın iktidar hırsına en önemli destekçilerinden birisi de Tacik emirlerden Mirza Salman idi. İsfahan'ın yerli bir ailesinden gelen Muhammed Hudabende'nin tahta çıktığı esnada vezir olan Mirza Salman, Tahmasb döneminden itibaren çeşitli görevlerde bulunmuştur. Mirza Salman'ın eline geçirdiği geniş yetki Kızılbaşların düşmanlığını çekmiştir. Özellikle Kızılbaş emirlerle eşit dereceye gelmesi rahatsızlığın asıl sebebini oluşturuyordu. Hamza Mirza'nın tahta geçmesi için Mehdi Ulya ile Mirza Salman'ın kurduğu ittifakta Mirza Salman kendini Hamza Mirza'nın fedaisi olarak görüyordu. Abbas Mirza'yı tahta geçirmek isteyen Kızılbaş koalisyonu Mirza

²¹ Rumlu, *Ahsenü't Tevarih*, s. 1550.

²² Rumlu, *Ahsenü't Tevarih*, s. 1554.

²³ Roger Savory, "Safevi İrani", s. 414; Mustafa Eravcı, "Safevi Hanedanı", s. 888.

²⁴ Esterabadî, *Tarih-i Sultani*, s. 103.



Salman'ın devlet üzerinde tahakküm kurduğunu iddia ederek bir "Merd-i Taciki" nin aşırı yetkilerine karşı çıkmışlardır.²⁵ Mirza Salman'ın gücünü arttırmasının yanı sıra devlet kademesinde bir diğer önemli makam olan dini otoritenin önderi konumundaki Sadr makamı da bir "Tacik"e Mir Şemseddin Muhammed Kirmani'ye verilmiştir. Bu durum Kızılbaş-Tacik çekişmesinin daha da artmasına sebep olmuştur.²⁶ Devlet içerisinde büyük bir otorite kurarak gittikçe etkisini arttıran Mehdi Ulya çıkarları için Kızılbaş kabilelere karşı mücadeleye girişmekten çekinmemiş. Dulkadir, Afşar, Şamlu, Ustacalu gibi Kızılbaşlar kabilelere karşı açıkça düşmanlık göstermeye başlamıştır.²⁷ Savory Muhammed Hudabende ile Kızılbaş emirlerin ilişkisini Feodal beylere gösterilen zoraki ilişkiye benzetmiştir.²⁸ Kızılbaşlara yönelik bu düşmanlık politikası Şah Muhammed Hudabende üzerinde etkili olmuş, eşinin etkisiyle Taciklere ve Seyyidlere daha fazla itibar göstermeye başlamıştır. İranlı Seyyidler tıpkı Şah Tahmasb dönemindeki gibi önemli görevlere getirilmeye başlanmıştır. Şah Muhammed, Mar'âşi Seyyidlerini Kazvin'de kutsal yerlerin sorumlusu olarak görevlendirilmiştir.²⁹

Şah Muhammed'in tahta çıkışı güç odaklarının mücadelesinin başlamasına neden olmuştur. İsmail Mirza'nın destekçisi olan Tahmasb'ın kızı Perihan Hanım ve Çerkes Şemhal Sultan, Şah'a karşı bir tertip kurarak muhalefete girişmiştir. Şah Muhammed bu durumu işitince Afşar Aslan Bey'i Çerkes Şemhal'in ortadan kaldırılması için görevlendirmiştir. Çerkes Şemhal'in öldürülmesi ile Mehdi Ulya'nın rakiplerinden birisi bertaraf edilmiş oldu.³⁰ Çerkes Şemhal Sultan'ın

²⁵ Roger M. Savory, "The Significance Of The Political Murder Of Mirza Salman", *Studies on The History Of Safavid Iran*, Variorum Reprints, London 1987, s. 183-184.

²⁶ Esterabadî, *Tarih-i Sultani*, s. 103.

²⁷ Newman, *Safavid Iran*, s. 42

²⁸ Roger M. Savory, "Şah İsmail Döneminde Safevi Devleti'nin Temel Kurumları", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Çev: Emin Kırkıl, 10/2004, s.200.

²⁹ Newman, *Safavid Iran*, s. 44

³⁰ Esterabadî, *Tarih-i Sultani*, s. 103.



katledilmesinden sonra Perihan Hanım'ın da 10 bin Tümen nakid parasına ve mallarına el konulmuştur.³¹

Tahtını sağlamlaştırmaya başlayan Şah Muhammed, veliaht olarak tayin ettiği oğlu Hamza Mirza'ya vekâlet makamını da tevcih etmiştir. Mirza Selman'a ise "*Vezaret-i Divan-ı Ali*" makamı verilmiştir. Ancak bir taraftan da Dulkadirli, Musullu, Ustacalu, Kaçar, Rumlu, Afşar gibi kabilelerden bazı beyleri önemli şehirlerin yönetimine getirerek Tacik emirler ile Kızılbaşlar arasında denge kurmaya çalışmıştır.³²

Sultan Muhammed'in diğer oğlu Abbas Mirza ise Herat valisi olarak Şamlu Ali Kulu Han'ın yanında bulunuyordu. Mehdi Ulya, Abbas Mirza'nın olası bir veliahtlık durumunda oğlu Hamza Mirza'nın önünü keseceğine inanması ve Kızılbaş emirlerinin Abbas Mirzayı tahta geçirmek için fesat çıkaracağı korkusu nedeniyle Abbas Mirza'nın Kazvin'e getirilmesini istedi. Ali Kulu Han ise diğer Kızılbaş emirlerinin desteğini alarak Mehdi Ulya'ya karşı çıkmış ve Abbas Mirza'yı Kazvin'e göndermeyerek Abbas Mirza'nın canını kurtarmıştır.³³

Mehdi Ulya'nın faaliyetlerini engellemeye çalışan Kızılbaşlar onun aleyhine çalışmaya başlamıştır. Osmanlıların müttefiki olarak Safevi topraklarına saldıran Kırım Hanı'nın kardeşi Adil Giray esir edilerek Kazvin'e getirilince Kızılbaşlar yakaladıkları fırsatı değerlendirerek Mehdi Ulya'nın Adil Giray ile ilişkisi olduğunu söyleyip onu katletmiştir (26 Temmuz 1579). Mehdi Ulya'nın öldürülmesi ile Kızılbaşlar en önemli rakiplerinden kurtulmuştur.³⁴

Mehdi Ulya'nın öldürülmesinden sonra Herat hâkimi Şamlu Ali Kulu Han ve Ustacalu Mürşid Kulu Han, Mehdi Ulya'nın oğlu Hamza Mirza'nın veliahtlığına ve Şah Muhammed'in zayıf yönetimine karşı çıkarak isyana giriştiler. Henüz 10 yaşında olan Abbas Mirza'yı tahta

³¹ Abdülhüseyn Nevai, *İran ve Cihan: Ez Moğol Ta Kaçariye*, Müessesesi-i Neşr-i Hüma, Tahran 1366, s. 202.

³² Esterabadî, *Tarih-i Sultani*, s. 104.

³³ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu*, s. 124-125.

³⁴ Savory, "Safevi İrani", s. 414.



çıkardılar ve Horasan emirlerini kendilerine bağlamaya çalıştılar.³⁵ 1582 yılı başlarında Ali Kulu Han, Abbas Mirza'yı alıp Horasan'ı ele geçirmek üzere Herat'dan harekete geçti. Sebzevar sınırında Şah Muhammed ve oğlu Hamza Mirza ile birlikte Türbet kalesindeki muhalifleri kuşattı ancak Mürşit Kulu Han'ı yakalayamadı.³⁶ Bu saldırıdan sonra Şah, Vezir Mirza Selman'ın önerisiyle Türbet kalesinden ayrılıp Meşhed'i ziyaret etti. İki taraf arasında yaşanan ilk çatışmada Şah'ın ordusu Ali Kulu Han ve Şamlu kabilesinden üç bin kişiyi öldürdü. Ancak Ali Kulu Han ve Abbas Mirza kaçmayı başardı. Şah'ın bu seferinde Mirza Selman'ın etkisi olduğu için ona karşı Kızılbaşların düşmanlığı daha da arttı. Şah'a yapılan baskılar neticesinde Mirza Selman Kızılbaşlara teslim edilerek katledildi.³⁷ Şerefnameye göre Kurçibaşı Kulu Bey, Kızılbaşların fitne hareketlerinin kaynağıdır. Bu yüzden Hamza Mirza onu yok ederek Abbas Mirza'yı bertaraf edip iktidarına giden yolu açmaya çalışmıştır.³⁸

Mirza Selman'ın ölümüyle fazla bir destekçisi kalmayan Hamza Mirza otoritesini güçlendirmek için ve devlet işlerinde etkinliğini arttırmak için Kızılbaşları hakimiyet altına almaya uğraştı. Türkmen Emir Han'ı Azerbaycan valiliğinden azlettikten sonra katletti. Hamza Mirza'nın bu davranışı Türkmenlerin tepkisini çekti. Türkmenler ve Tekelüler Hamza Mirza'ya karşı harekete geçerek Kazvin'i ele geçirdiler ve Hamza'nın kardeşi Tahmasb Mirza'ya biat ettiler. Hamza isyancıları ortadan kaldırmayı başarsa da Osmanlı saldırılarına karşı koyarken 1586 yılında öldürüldü.³⁹ Böylece Mehdi Ulya'nın öldürülmesinden sonra Horasandaki Kızılbaş emirlerin önlerindeki büyük bir engel daha ortadan kalkmış oldu. Özellikle Kızılbaş kabilelerden Ustacalu ve

³⁵ Şerephan Bitlisi, *Şerefname*, Çev: Osman Aslanoğlu, Nübihar Yayınları, İstanbul 2014, s. 225.

³⁶ Bitlisi, *Şerefname*, s. 229.

³⁷ Bitlisi, *Şerefname*, s. 229-231.

³⁸ Bitlisi, *Şerefname*, s. 240.

³⁹ Savory, Safevi İmanı, s. 415.



Şamlular Ali Kulu Han'ın öncülüğünde Abbas Mirza'yı şah ilan ettiler (1587).⁴⁰

Sonuç

Çalışmamızda incelenen kaynaklar ve elde edilen bilgiler ışığında Safevi devletinin kuruluşunda büyük rol oynayan Kızılbaş oymaklarının bilhassa Şah Tahmasp döneminin ilk yılları ve onun halefleri döneminde iktidar mücadelesi içinde bulunarak devleti kaosa sürükledikleri görülmektedir. Safevi Devleti'ni kuran Şah İsmail ve oğlu Şah Tahmasp dönemlerinde başlayan kurumsallaşma adımları devletin yapısını sağlamlaştırmıştır. Ancak Tahmasp güçlü ve uzun idaresinin nihayete ermesinden itibaren zorlukla kurulan devlet geçici bir süreliğine de olsa zor koşullar altına girmiştir. Şah Tahmasp'ın iktidarının ilk on yıllık evresinde yaşanan Kızılbaş fetreti onun vefatından sonra tekrar etkisini göstermiş ve Kızılbaş unsurlar devlet üzerinde tahakkümlerini arttırmıştır. Bu olayların yaşanmasında II. İsmail ve Muhammed Hudabende'nin zayıf tutumları ve iktidar dengelerini tam olarak sağlayamamaları etkili olmuştur. Kızılbaşların bu dönemde etkili olmalarının yanı sıra uzun bir süreç içerisinde ortaya çıkan Kafkas kökenli devlet adamlarının ve İran'ın yerli nüfusundan olan bürokratların olaylara müdahil olması önemli sonuçlar yaratmıştır. II. Şah İsmail olarak Safevi hükümdarı olan İsmail Mirza kısa süren hükümdarlığı döneminde babası ve dedelerinin aksine yeni bir mezhep politikası izlemeye başlamıştır. Ancak Şah İsmail döneminden itibaren saltanat üzerinde etkili olan Arap ulema bu dönemde de etkisini sürdürmüştür. Bu durum İsmail'in kırmaya çalıştığı yapının ne kadar güçlü olduğunu ve devleti ele geçirdiğinin göstergesidir. Muhammed Hudabende'nin eşinin yardımıyla Kızılbaşlara yönelik otorite kurma arayışları da başarısız olmuş, Abbas Mirza'yı destekleyen Kızılbaş kabileler devlet üzerindeki hâkimiyetini korumuştur. Bu çekişmelerin yarattığı istikrarsızlık ortamının Safevi Devleti'nde Şah Abbas'ın iktidara

⁴⁰ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu*, s.126.



gelerek Kızılbaş Türkmenler yerine Gürcü kökenli gulamları devlet yönetiminde istihdam etmek suretiyle bir nevi devşirme sistemi ile devleti merkezileştirme politikasıyla sona erdiği görülmektedir

Kaynakça

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2017.

EFENDİYEV, Oktay, *Azerbaycan Safevi Devleti: 16.Yüzyıl*, Çev: Ali Asker, İstanbul 2018

ERAVCI, Mustafa, "Safevi Hanedanı", *Türkler*, C.6, Ankara 2002, 882-892.

Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't Tevarih*, Cild-i Sevvom Neşr: Abdülhüseyin Nevai, Tahran: İntişarat-ı Esatir 1389.

_____, *Safevi Şahı II. İsmail: Kahkaha Kalesi'nin 20 Yıllık Mahpusu*, Tercüme, Mukaddime, Notlar ve Tıpkıbasım, Çev. Hasan Asadi- Şefaattin Deniz, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2017.

HİNZ, Walter, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XV. Yüzyıl'da İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, Çev: Tevfik Bıyıklıoğlu, Ankara, 1948.

MCCABE, Ina Baghdiantz, *The Shah's Silk For Europe's Silver The Eurasian Trade of The Julfa Armenians in Safavid Iran and India (1530-17509)*, University of Pennsylvania, 1999.

Mir Ahmedi, Meryem, *Din ve Devlet Der Asr-ı Safevi*, Tahran, 1369

Muhammed b. Hidayetullah Afuşte-i Natanzî, *Nekavetü'l Asar*, Neşr: İhsan İşrakî, Tahran 1373.

MÜSTEVFİ, Muhammed Muhsin, *Zübdetü't Tevarih*, Tahran, 1375.

Münşî İskender Beg, *Târih-i Âlem 'arâ-yı 'Abbâsî*, Cild-i Evvel ve Nim-i Ez Cild-i Dovvom, Neşr: İrec Afşar, Tahran: Müessesese-i İntişarat-ı Emir Kebir, 1387.

NASR, Seyyid Hüseyin, *Makaleler II*, Çev: Şehabeddin Yalçın, İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.

NEWMAN, J. Andrew, *Safavid Iran Rebirth of a Persian Empire*, Newyork: 2009.



NEVAİ, Abdulhüseyn, *İran ve Cihan: Ez Moğol Ta Kaçariye*, Müessese-i Neşr-i Hüma, Tahran 1366.

Kadı Ahmed Tetevî-Asaf Han Kazvinî, *Tarih-i Elfi*, Neşr: Seyyid Al-i Davud, Tahran, 1378.

SAVORY, Roger, "The Office of Sipahsalar (Commander-in Chief) in The Safavid State", *Proceeding of The Second European Conference of Iranian Studies*, Edited by Bert G. Fragner, Roma 1995.

_____, "The Significance Of The Political Murder Of Mirza Salman", *Studies on The History Of Safavid Iran*, Variorum Reprints, London 1987.

_____, "Safawids", *EI*, C.8, Leiden 1995, 765-774.

_____, "Şah İsmail Döneminde Safevi Devleti'nin Temel Kurumları", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Çev: Emin Kırkıl, 10/2004, 199-216.

_____, "Safevi İrani", *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, C.I, Çev: Mehmet Maksudoğlu, İstanbul 1998.

Seyyid Hasan Esterabadî, *Tarih-i Sultani (Ez Şeyh Safi Ta Şah Safi)*, Neşr: İhsan İşrakî, Tahran: İntişarat-ı İlmi 1366.

SÜMER, Faruk, *Safevilerin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1999.

Şah Tahmasb Bin İsmail Safevi, *Tezkire-i Şah Tahmasb*, Tahran: İntişarat-ı Şark, 1363.

Şerefhan Bitlisi, *Şerefname*, Çev: Osman Aslanoğlu, Nübihar Yayınları, İstanbul 2014.

TOGAN, İsenbike, "Asya'da İmparatorluklar ve Ticaret Yöntemleri", Tarih Vakfı. 1. Uluslararası Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: Problemler; Tartışmalar; Araştırmalar), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, 132-145.

